

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161 + 81.111

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.3-2/14>**Войтко Т. В.**

Міжрегіональна академія управління персоналом

ПІДХОДИ ДО ВСТАНОВЛЕННЯ ТИПОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОГО ДИСКУРСУ

У статті проаналізовано підходи до вивчення типології дискурсу. Окремо звернено увагу на різні шляхи дослідження професійного дискурсу та його типологію. Якщо послідовно дотримуватися розуміння дискурсу як повідомлення, то, оскільки ціле повідомлення належить завжди одному комуніканту / відправнику, діалогічне спілкування автоматично виявляється за рамками дослідження; тобто діалог складається з текстів, але не є самим текстом.

Дискурс, з одного боку, стосується прагматичної ситуації, яка використовується для визначення зв'язності дискурсу, його комунікативної адекватності, для з'ясування його імплікацій і пресупозицій, для його інтерпретації. Так само він стосується ментальних процесів учасників комунікації: етнографічних, психологічних і соціокультурних правил і стратегій породження та розуміння мовлення в тих чи інших умовах (англ. discourse processing), що визначають необхідний темп мовлення, ступінь зв'язку, співвідношення загального й конкретного, нового й відомого, експліцитного й імпліцитного у змісті дискурсу, вибір засобів для досягнення мети.

Визначення типології професійного дискурсу й надалі набуває актуальності, як і дискурс-аналіз. Дискурс-аналіз – особлива галузь дослідження зі своїми типами зв'язків і залежностей. Відповідно до каналів інформації, у сучасних дослідженнях наводиться досить широка типологія дискурсу, що будується на основі різних типів семіотичних знаків.

У статті характерні ознаки професійного дискурсу розглядаються з погляду функцій. Професійний дискурс базується на спеціальній підготовці як мінімум одного з учасників такого дискурсу і тематичному обмеженні спілкування рамками відповідної предметної діяльності. Така підготовка може бути як теоретичною, так і суто практичною. Науковці не зводять професійне спілкування і професійну мову до списку професій, що потребують неодмінно вищої освіти.

Ключові слова: дискурс, професійний дискурс, комунікація, юридичний дискурс, медичний дискурс, релігійний дискурс.

Постановка проблеми. За останні роки минулого століття збільшилась кількість досліджень дискурсу в різних галузях науки – семіотики, соціальної психології, теорії штучного інтелекту, літературознавства, філософії тощо, у лінгвістичних напрямках – психолінгвістика, когнітивна лінгвістика, прагмалінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія. Визначення типології професійного дискурсу й надалі набуває актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях вітчизняних учених О. Ахманової, Ю. Маслової, Т. Ніколаєва, С. Гіндіна, І. Ревзіна, М. Откупщикова, І. Гальперіна, В. Гака, Б. Гаспарова, О. Москальської, З. Тураєвої, Е. Рефе-

ровської, І. Ковтунової, В. Бухбіндера, Г. Ейгера, Ю. Здоровова періоду «лінгвістики тексту» увага приділяється не тільки ситуативно-денотативному аспекту змісту, але і багатьом моментам, пов'язаним із мовною діяльністю, серед яких інтелектуально-логічні, емоційно-оцінні, індивідуально-особові, соціально-психологічні моменти й ін. Водночас зазвичай підкреслюється комунікативність тексту.

Більшість наукових розвідок українських лінгвістів присвячені вивченню дискурсу у практичному ракурсі, тобто розгляду окремих різновидів дискурсу – раціонального (В. Буряк), публіцистичного (І. Соболева), газетного (С. Коновець),

рекламного (Н. Волкогон), політичного (К. Серажим), літературно-критичного (Р. Бубняк), дискурсу національної ідентичності (О. Онуфрієнко), комунікативного (Ф. Бацевич) тощо.

Постановка завдання. Розглянемо типологію професійного дискурсу, звернемо увагу на окремі типи професійного дискурсу (юридичний, релігійний та медичний) і з'ясуємо їхню специфіку.

Виклад основного матеріалу. Якщо послідовно дотримуватися розуміння дискурсу як повідомлення, то, оскільки ціле повідомлення належить завжди одному комуніканту, діалогічне спілкування автоматично виявляється за межами дослідження; тобто діалог складається з текстів (одиниць спілкування, реплік), але не є самим текстом. Така настанова реалізована у праці Н. Бурвикової-Зарубіної, яка вважає дискурсом тільки «письмову форму мовного твору, що належить одному учаснику комунікації, закінчену і правильно оформлену», відмовляючи, отже, у статусі тексту мовному твору, що належить двом або більше учасникам комунікації, – діалогу [10, с. 234].

З одного боку, дискурс стосується прагматичної ситуації, яка використовується для визначення зв'язності дискурсу, його комунікативної адекватності, для з'ясування його імплікацій і пресупозицій, для його інтерпретації. З іншого боку, дискурс торкається ментальних процесів учасників комунікації: етнографічних, психологічних і соціокультурних правил і стратегій породження та розуміння мовлення в тих чи інших умовах (англ. *Discourse processing*), що визначають необхідний темп мовлення, ступінь зв'язку, співвідношення загального й конкретного, нового й відомого, експліцитного й імпліцитного у змісті дискурсу, вибір засобів для досягнення мети.

Проте дискурс-аналіз – особлива галузь дослідження, зі своїми типами зв'язків і залежностей. «Аналіз дискурсу повинен бути заснований на систематичній реконструкції соціально-історичного поля, в якому був створений об'єкт дискурс-аналізу» [9].

Як зазначає В. Михайленко, дискурсивний аналіз – лінгвістичний аналіз уривка (усного / письмового) мовлення, більшого, ніж речення, для встановлення:

- 1) ланцюга речень (висловлювань), що відзначені в однаковій дистрибуції;
- 2) набору засобів лексико-граматичного зв'язку (когезії);
- 3) правил об'єднання речень в абзаци (параграфі) й абзацив (параграфів) у дискурсі;

4) стратегії мовця введення або зміни теми, а також стимулювання слухача для отримання мовленнєвого зворотного зв'язку;

5) контенсивної завершеності мовленнєвого уривку (когеренції) [9].

Так, представник критичного дискурсивного аналізу Т. ван Дейк виділяє такі різновиди дискурсу: політичний, медичний, судовий, освітній та науковий, медіадискурс, корпоративний текст і мовлення [2, с. 78]. Тип дискурсу – це «клас об'єднаних загальною комунікативною метою текстів, які застосовуються в типових ситуаціях спілкування, мають однакову прагматичну настанову та спільні лінгвостилістичні риси» [2, с. 79]. Як зазначає Н. Миронова, залежно від сфери комунікації вирізняють поетичний, естетичний, науковий, критичний, педагогічний, юридичний, політичний та інші типи дискурсу.

Дискурс – цілком систематизоване і впорядковане утворення, урегульоване конкретними правилами та нормами, хоча природними є деякі відхилення від цих норм. Аспектуальний бік дискурсу також досить визначений. Звернення до правил і аспектів такого явища, як дискурс допоможе нам у дослідженні та вивченні інших його сторін.

Проте метою нашого дослідження є виокремлення типології професійного дискурсу.

Під час останніх двох-трьох десятиліть професійний дискурс піддався ретельному контролю. Поняття «професійний дискурс», розвинулося поруч із суміжними сферами організаційного дискурсу, дискурсом на робочому місці, інституціональним дискурсом і з недавніх пір корпоративним дискурсом, усі пов'язані з певними формами спілкування або, точніше, підпорядковуються їм.

Характерні ознаки професійного дискурсу розглядаються з погляду функцій, які він може виконувати, і спираються на дослідження Ф. Чіппіні та К. Ніккерсона (1999 р.), П. Лінелла (1998 р.), Мерца (2007 р.) та Конга (2014 р.).

Перша помітна робота із професійного дискурсу – *The Construction of Professional Discourse* (Gunnarson et al., 1997 р.), антологія, яка стала довідковою для вивчення професійного дискурсу. На думку Б. Гуннарсона (1997 р.), професійний дискурс з'явився як окреме поняття, пов'язане з лінгвістикою та і дискурс-аналізом [12, с. 65].

Однак найширше визначення професійного дискурсу дає П. Лінелла (1998 р.), який стверджує, що «професійний дискурс» можна розділити на три категорії:

- (1) внутрішньо-професійний дискурс, або дискурс у межах певної професії, наприклад, спілкування між науковцями;

(2) міжпрофесійний дискурс, або дискурс між окремими особами чи представниками різних професій, наприклад, спілкування між лікарями й особами із продажу фармацевтичних препаратів, між бухгалтерами й інженерами;

(3) дискурс професійного характеру, наприклад, спілкування між юристами та їхніми клієнтами, між рекламодавцями та їхніми потенційними клієнтами [3, с. 9].

Автор говорить про додаткову категорію дискурсу, регуляторний професійний дискурс, дискурс, який використовується для регулювання або контролю професій. Він стверджує: «Ця категорія включає, наприклад, кодекси практики, які лікарня видає лікарям і медсестрам».

Основна функція професійного дискурсу, як і будь-якого, – надання інформації й обмін нею. Як і будь-яка форма дискурсу чи спілкування, професійний дискурс може бути орієнтований на: (1) професійних колег; (2) різних професіоналів; (3) непрофесіоналів. Нарешті, він може бути використаний як регулюючий засіб для контролю самих професіоналів.

Професійний дискурс базується на спеціальній підготовці як мінімум одного з учасників такого дискурсу і тематичному обмеженні спілкування рамками відповідної предметної діяльності. Така підготовка може бути як теоретичною, так і суто практичною. Науковці не зводять професійне спілкування і професійну мову до списку професій, що неодмінно потребують вищої освіти. Наприклад, представники багатьох видів діяльності, що не передбачає наявності спеціального диплома, ведуть цілком професійну розмову між собою або із клієнтами (муляри, будівельники, теслі тощо). Отже, у роботі можна виділити такі параметри професійного мовлення:

- 1) професійно осмислена предметна сфера;
- 2) інструментарій;
- 3) професійні оцінки якості роботи;
- 4) професійно марковані стратегії комунікативної поведінки;
- 5) професійна самопрезентація.

Українські лінгвісти І. Шевченко й О. Морозова запропонували такі критерії розрізнення типів і підтипів дискурсу:

- 1) за формою: усний і письмовий;
- 2) за видом мовлення: монологічний або діалогічний;
- 3) за адресатним спрямуванням: інституційний і персональний (буттєвий);
- 4) за умов різних настанов і комунікативних принципів: аргументативний, конфліктний і гармонійний дискурси;

5) за соціально-ситуативним параметром: політичний, адміністративний, юридичний, військовий, релігійний, медичний, діловий, рекламний, педагогічний, спортивний, науковий, електронний (інтернет-дискурс), медійний дискурс (засобів масової інформації) тощо;

6) за різноманітними характеристиками адресанта й адресата: соціально-демографічний критерій (дитячий, підлітковий дискурси та дискурс людей похилого віку, дискурс жіночий і чоловічий, дискурс мешканців міста й села); соціально-професійний критерій: дискурс моряків, будівельників, шахтарів); соціально-політичний критерій (дискурс комуністів, демократів);

7) за функціональною й інформативною складовими частинами: спілкування інформативне (емотивний, оцінний, директивний дискурси) та фактичне;

8) за критерієм формальності та змістовності у функціонально-стильовому аспекті відповідно до жанрів і реєстрів мовлення: художній, публіцистичний, науковий та інші, офіційний та неофіційний [9, с. 233–236].

На думку І. Шевченко й О. Морозової, статична типологія дискурсу як багатостороннє явище залежить від розробленої критеріальної бази, від «визнаних у лінгвістиці певного періоду евристичних засад нової парадигми». Отже, «типологія дискурсу завжди історично зумовлена та обирається дослідником згідно з потребами конкретного аналізу» [10, с. 235]. В. Красних статус типу дискурсу надає лише національним дискурсам: російському, англійському, іспанському й ін. На думку науковця, вищенаведені різновиди «не окремі типи (у точному значенні) дискурсу, а лише деякі модифікації останнього, певним чином «адаптовані» відповідно до тієї сфери, у якій він функціонує» [9, с. 114].

Потрібно зауважити, що типологічно різні дискурси корелюють між собою, детермінують один одного й у своїй структурі мають спільні ознаки.

Як зазначає С. Тюріна, основними критеріями виділення типів дискурсу є ступінь формальності спілкування, а також протиставлення усного й письмового дискурсів [9]. Одна з перших спроб класифікації дискурсу здійснена засновником комунікативної філософії Ю. Габермасом. Він виділив п'ять видів дискурсу, які реалізуються залежно від ситуації:

– дискурс як засіб комунікативної дії (наприклад, розмова з метою інформації та навчання або заздалегідь організований диспут);

– дискурс як засіб ідеологічного впливу, тобто комунікативна дія, яка лише набуває форми дискурсу (усі форми ідеологічного виправдання);

– терапевтичний дискурс (психоаналітична розмова між лікарем і пацієнтом);

– нормальний дискурс, який слугує обґрунтуванню проблематичних претензій на значення (наприклад, наукова дискусія);

– нові форми дискурсу (навчання за допомогою дискурсу замість дискурсу як засобу для інформації й інструкцій, модель вільної семінарської дискусії за Гумбольдтом) [11, с. 172].

Відповідно до каналів інформації, у сучасних дослідженнях наводиться більш широка типологія дискурсу, що будується на основі різних типів семіотичних знаків, як-от:

– художній (О. Бабелюк, В. Бурбело, І. Бехта, І. Смущинська); політичний (П. Серіо, О. Павлова, О. Шейгал, Г. Яворська);

– аргументативний (Т. ван Дейк, А. Баранов, А. Белова, В. Дем'янков, Н. Пригаріна);

– науковий (О. Ільченко, Н. Мішанкіна, Т. Радзієвська);

– професійний (Л. Бейлінсон, І. Колеснікова);

– корпоративний (Т. Ананко);

– літературний (Ю. Черняк);

– неофіційний / позацензурний (Н. Карпчук);

– дипломатичний (Т. Волкова, Н. Кащисин, О. Метелиця);

– етикетний (Г. Почепцов);

– монологічний (Л. Гончарова);

– діалогічний (Н. Гончарова, О. Хохловська);

– журналістський (Є. Гладковська, Е. Чепкіна);

– публічний (О. Павлова);

– інтернет-дискурс (Н. Ахренова, Л. Компанцева);

– віртуальний (А. Андрухович, Н. Асмус, Л. Компанцева, О. Лутовінова) та багато інших [7, с. 184].

Розглянемо детальніше окремі типи професійного дискурсу (юридичний, релігійний та медичний) і з'ясуємо їхню специфіку.

Стосовно юридичного дискурсу, то нам імпонує визначення, яке надала Л. Колесніковою: «Це така модель (форма) використання мови в реальному часі, що відображає правовий тип соціальної активності особистості, детермінований історично і взаємозалежний із рівнем цивілізаційного й культурного розвитку соціуму» [4, с. 3]. Юридична дискурсивна діяльність має спеціалізований характер, а мова права виступає компонентом певної соціальної діяльності людей. У юридичному дискурсі як комунікативній події об'єктивується специфіка юридичного професійного мислення. Саме воно, на думку вченої, зумовлює формування таких рис і влас-

тностей юридичного дискурсу, як інтеракційність, адресність, адресатність, інтенційність, аргументативність, термінологічність, прагматичність, інформативність, інтерпретованість [4, с. 4].

Медичний дискурс вважають однією з найдавніших життєво важливих сфер людської діяльності, хоча саме поняття «дискурс» з'явилося лише у другій половині ХХ ст. [5, с. 217]. Це тип інституційного дискурсу, основним концептом якого є «здоров'я». Він відображає специфіку спілкування фахівців у медичній галузі із проблем професійної тематики. Як і будь-який інший тип інституційного дискурсу, він характеризується розгалуженою системою термінів, що виконують інформативну, гносеологічну й орієнтуючу функції [6, с. 69]. Тому вивчення особливостей уживання термінів у медичному дискурсі з урахуванням статутно-рольових відносин його учасників не втрачає своєї актуальності.

Отже, знання спеціалізованої термінології дозволяє лікарю та пацієнту спілкуватись, взаємодіяти і боротись із хворобою. Професійний медичний дискурс здебільшого має писемну форму вираження, хоча усна форма не виключена і представлена доповідями на медичних наукопрактичних конференціях чи лекціях. Термін у цьому дискурсі є результатом професійного мислення, служить лінгвістичним засобом орієнтації у професійній сфері й елементом фахової комунікації.

Релігійний дискурс особливий тим, що це комунікація з вищою істотою, з Абсолютом [1, с. 35]. Київський лінгвіст О. Малікова слушно зауважує, що цей тип дискурсу «характеризується розгорнутою системою усних та писемних мовленевих жанрів, причому характерною рисою є наявність жанрів парних, тобто таких, що одночасно існують як в усній, так і в писемній формі» [8, с. 336]. Під релігійним текстом ми розуміємо духовний текст наукового або популярного характеру, у якому виражені сакральні-релігійні ідеї, догми певного віровчення.

Висновки і пропозиції. Отже, у статті ми охарактеризували існуючі підходи до встановлення типології дискурсу, з'ясували типи дискурсу в мовознавчій науці, а також виявили основні універсальні та специфічні властивості окремих типів дискурсу (юридичного, медичного та релігійного). У подальших дослідженнях хочемо зосередити нашу увагу на детальному аналізі типології запропонованих професійних дискурсів.

Список літератури:

1. Анисимова Е. О типологизации религиозного дискурса (к постановке проблемы). *Вестник Московского государственного лингвистического университета*. 2010. № 4 (583). С. 30–43.
2. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация : сборник работ / под ред. В. Герасимова. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.
3. Карасик В. О типах дискурса. *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс* : сборник научных трудов. Волгоград, 2000. С. 5–20.
4. Колесникова Л. Юридический дискурс как результат категоризации и концептуализации действительности (на материале предметно-терминологической области «Международное частное право») : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Ставрополь, 2007. 166 с.
5. Кудоярова О. Варіювання змістових параметрів англомовного медичного конфліктного дискурсу за зміни адресантно-адресатних конфігурацій. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка*. 2010. Вип. 50. С. 216–220.
6. Литвиненко Н. Медичний дискурс як предмет вивчення у процесі мовної підготовки лікаря. *Научные исследования. Теория и практика. Педагогические науки*. 2012. С. 68–70.
7. Макаров М. Основы теории дискурса. Москва, 2003. 280 с.
8. Малікова О. Дискурси християнської лінгвокультури в контексті співвідношення і розмежування. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2012. Вип. 21. С. 335–341.
9. Тюрина С. Дискурс как объект лингвистического исследования. *Владимирский филиал Нижегородского государственного лингвистического университета им. Н. А. Добролюбова*. 2008. URL: <http://www.vfnglu.wladimir.ru/files/netmag/v3/ar11.doc> (дата звернення: 30.08.2019).
10. Шевченко І. Проблеми типології дискурсу. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен* : монографія. Харків, 2005. С. 233–236.
11. Hartley J. *Academic Writing and Publishing : A Practical Handbook*. Abingdon, 2008. 196 p.
12. Swales J. *Genre analysis: English in academic and research settings*. Cambridge, 1990. 31 p.

Voytko T. V. ESTABLISHING APPROACHES TO A PROFESSIONAL DISCOURSE TYPOLOGY

The given article analyzed approaches to the study of discourse typology. Special attention is paid to different ways of researching professional discourse and its typology. If the discourse as a message is consistently adhered to, then, the whole message belongs always to one communicator / sender; dialog communication is automatically revealed beyond the scope of the study.

Discourse, on the one hand, refers to the pragmatic situation that is used to determine the coherence of discourse, its communicative adequacy, to clarify its implications and reposition, to interpret it. It also touches the mental processes of communication participants: ethnographic, psychological and socio-cultural rules and strategies for the generation and comprehension of speech in one or another environment, which determine the required rate of speech, the degree of communication, the ratio of general and specific, new and famous, explicit and implicit in the content of discourse, the choice of means to achieve the goal.

Defining the typology of professional discourse continues to be relevant, as the discourse analysis. Discourse analysis is a particular area of research with its types of relationships and dependencies. According to the channels of information, contemporary research provides a quite broad typology of discourse based on different types of semiotic characters.

In this article, the characteristic features of professional discourse are considered in terms of functions. Professional discourse is based on the special training of at least one of the participants in such discourse and the thematic limitation of communication within the relevant subject activity. Such training can be both theoretical and purely practical. Scientists do not reduce professional communication and professional language to the list of professions that require a university degree.

Key words: *discourse, professional discourse, communication, legal discourse, medical discourse, religious discourse.*